

FATİH KERİMÎ'NİN MİRZA KIZI FATIYMA, ŞAKİRT İLE STUDENT VE NURETDİN HOCA HİKÂYELERİNDE ELE ALINAN SOSYAL TEMALAR

Social Themes that the Matter at Hand belongs to Fatih Kerimî, Mirza Kızı Fatıyma, Şakirt and Student and Nuretdin Hoca Stories

Cihan ÇAKMAK*

Gazi Türkiyat, Bahar 2018/22: 39-54

Öz: Fatih Kerimî, İsmail Bey Gaspiralı'nın çizgisini benimsemiş bir Tatar aydını olarak Kazan-Tatar toplumu arasında ceditçi düşüncenin en önemli temsilcilerinden biridir. Mirza Kızı Fatıyma, Şakirt ile Student ve Nuretdin Hoca hikâyeleri Kerimî'nin "Saylanma Eserler" adlı eserinde yer almakta ve yazarın ceditçi fikirlerini içermesi bakımından önem arz etmektedir. Kerimî söz konusu hikâyelerinde olumsuz din adamları başta olmak üzere kadınların eğitim almalarına karşı çıkma, doğu-batı, mektep-medrese, eski-yeni zıtlığı gibi temalar üzerinde durmuştur. Yazar eserlerinde işlediği konular ve temalar vasıtasıyla kendi devrindeki halkın düşünce ve yaşam tarzına adeta bir projeksiyon tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fatih Kerimî, usul-i cedit, ceditçilik, Kazan-Tatar Edebiyatı, Saylanma Eserler

Abstract: Tatarian enlightened Fatih Kerimî is one the most significant representative for innovative thinking in Kazan-Tatar Society and he adopted Ismail Bey Gaspirali wording. Mirza Kızı Fatıyma, Şakirt ile Student and Nuretdin Hoca Stories are involved in Fatih Kerimî's book "Saylanma Eserler" and these stories have importance with regards to innovative thinking. Kerimî overemphasized notably unfavorable ecclesiastics, having an objection to educational empowerment of women, a discrepancy of east-west, school-Moslem theological school, and modern-old-fashioned issues. Kerimî explained detailedly public lifestyle and way of thinking belong to his life time by his themes and arguments.

Keywords: Fatih Kerimî, usul-i cedit, Jadidism, Kazan-Tatar Literature, Saylanma Eserler

Giriş

Bu çalışmanın amacı Fatih Kerimî'nin eserlerinden hareketle Tatar toplumunun içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik şartları ortaya koymaya çalışmaktır. İncelemede esasen Fatih Kerimî'nin *Seçme Eserler (Saylanma Eserler)*¹ adlı eserindeki Kazan-Tatar Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılan üç hikâyede yer alan temalar belli başlıklar altında incelenmiştir. Söz konusu üç eser *Mirza Kızı Fatıyma, Şakirt ile Student ve Nuretdin Hoca* başlıklarını taşımaktadır.

Tatar toplumunda modern anlamda ilk hikâyeler 19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk devresinde ortaya çıkmıştır. Özellikle 1905 Rus İhtilali ile ortaya çıkan kısa

* Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Manisa/TÜRKİYE, cihancakmak1818@gmail.com, Gönderim Tarihi: 07.04.2017 / Kabul Tarihi: 12.04.2018

¹ Kerimî, F. (1996). *Saylanma Eserler*, (Haz. M. Gaynetdinov), Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı. Söz konusu eserdeki üç hikâye tarafımızdan Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. bk. Kerimî, Fatih (2016), *Mirza Kızı Fatıyma Seçme Eserler*, (Haz: C. ÇAKMAK), Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.

sürekli özgürlük havasında başta gazete ve dergiler olmak üzere roman, hikâye, tiyatro gibi çok sayıda edebi ürün neşredilme fırsatı bulmuştur. Yazılan bu ilk edebi eserler ve matbuat faaliyetleri milli bir Tatar edebiyatının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

İsmail Bey Gaspıralı'nın usul-i cedit mekteplerde temelini attığı ve daha sonra *Ceditçilik* adını verdiği akımın etkilerini bu dönemde yazılan eserlerde görmek mümkündür. Özellikle eğitim-öğretim merkezinde başlayan yenilikçi faaliyetler, daha sonra hayatın her alanında etkisini gösteren toplumsal bir reform hareketine dönüşmüştür. Ortaya konan ürünlerde Rusya Müslümanlarının Batı toplumu karşısında geri kalmışlığı, giyim-kuşam farklılıkları, kadınların sosyal hayattan soyutlanmaları, sınıfsal farklılıklar, toplumsal baskılar, pozitif bilimlerin önemi, olumsuz din adamları, dil öğrenmenin gerekliliği gibi temalara yer verilmiştir.

1. FATİH KERİMİ'NİN HAYATI, CEDİTÇİLİĞİ VE ESERLERİ

Fatih Kerimî, 30 Mart 1870 tarihinde Rusya'nın Samara eyaletinin Bügölme ilçesine bağlı Minlibay köyünde doğmuştur. Fatih Kerimî'nin babası İlman Kerimî yenilik taraftarı bir din adamıdır. İlman Kerimî usul-i cedit metodunu uygulamaya koymak üzere yeni bir mektep açar, çevredeki köylerde bu usulün yaygınlaşması için yoğun çaba sarf eder ve kısmen başarılı olur. Böylece İlman Kerimî İdil boyunda ceditçilik hareketini başlatan kişi olarak Tatar maarif hayatında önemli bir yer tutar. İlk olarak babasının yanında eğitim alan yazar, ardından Çistay Medresesinde² Arapça ve Farsça öğrenir. Kerimî'nin dil anlayışının şekillenmesinde başta ailesi, bilhassa babası İlman Kerimî, yetişme tarzı, devrin siyasî koşulları ve eğitim hayatı etkili olmuştur. Fatih Kerimî ilk tahsilini köyünde, babasının rehberliğinde tamamlamış, ardından Çistay Medresesi'nde 7 yıl eğitim görmüştür. Kerimî bu medresede okurken iki yıllık Rus mektebini tamamlar. Rusça öğrenen Kerimî, Rus Edebiyatını takip eder ve tercümeler yapmaya başlar. Bunun yanı sıra Arapça, Farsça ve Fransızca öğrenir. Çistay Medresesinden döndükten sonra babası tarafından Ufa'ya gönderilen Kerimî, burada Rızaeddin Fahreddin'den ders almıştır (Gökçek 1998; Yüziyev vd. 1985: 334; Şeref 2000: 77).

İsmail Gaspıralı Türk Dünyasından İstanbul'a eğitim almak üzere talebe yollanmasını teşvik eder. Bunun üzerine Kerimî, 1891 yılında tahsili için İstanbul'a gelir. Yakinen tanıdığı Ahmet Mithat Efendi yardımıyla Mekteb-i Mülkiye'ye girer. İstanbul'da eğitim gören ilk Tatar gençlerinden olan Kerimî, İstanbul'da bulunduğu süre zarfında Osmanlı ve Türk edebiyatını yakından tanıma fırsatı bulur. İstanbul'daki eğitimini tamamladıktan sonra 1896 yılında öğretmenlik yapmak üzere Kırım'a bağlı

² Çistay Medresesinde öğrenim gördüğü sıralarda yayımlanan "Tercüman" gazetesini arkadaşları arasında okuması ve Rusça kitaplara ilgi duyması hocasını rahatsız etmiştir. Bunun üzerine Kerimî, hocası tarafından kâfirlikle suçlanmış ve medreseden kovulmuştur (Şeref: 2000: 76-77).

Yalta'nın Üzen köyüne gider. Burada Gaspıralı İsmail Bey'in kurduğu okullarda kendisinin de benimsediği usul-i cedid tarzında eğitim verir (Yüziyev vd. 1985: 334).

1898 yılında Bahçesaray'da toplanan öğretmen yetiştirme kurslarında yöneticilik yapar, edebiyat ve pedagoji derslerini yürütür. Bu yıllarda Kerimî'nin babası İlman Kerimî, imamlık ve mollalık görevini bırakıp Orenburg'a taşınır. Burada hayvancılık işiyle uğraşır. Babasının çağrısı üzerine Kerimî de Orenburg'a döner. Aynı yıl Ufa'da toplanan Tatar Aydınları Meclisinde Gani Hüseyinov ile tanışır ve birlikte bir matbaa satın alarak muhtelif kitaplar basmaya başlarlar. Çok geçmeden, Moskova'ya giderek muhasebecilik kurslarında okur, matbuat faaliyetlerini öğrenir. Rusça ve Fransızca'yı rahatça konuşabilecek bir düzeye gelen Kerimî, bu özelliğiyle altın madeni sahibi Şakir Remiyev'in dikkatini çeker. Ardından Remiyev çıkacağı Avrupa seyahatine Kerimî'yi de davet eder. Kerimî, 4 aylık bir Avrupa seyahatine çıkar. Bu gezi esnasında Avrupa medeniyetini yakından görme imkânı bularak birçok yeni şey öğrenmiş ve burada gördüklerini 1902 yılında Avrupa Seyahatnâmesi adlı kitabında yayımlamıştır.³ Remiyev ve Fatih Kerimî 15 Şubat 1899'da çıktıkları Avrupa seyahatinde Türkiye'ye gelme fırsatı bulurlar. Orenburg'a geri dönen Kerimî gezdiği ülkelerin kültürlerini inceler. Bu sayede Tatar toplumu ilk kez Türk-Müslüman kimliğiyle gözlemlediği bu coğrafyalarda bir taraftan Avrupa medeniyetinin gelişmişlik düzeyini hayranlıkla izlerken diğer taraftan Türk-İslam dünyasının geri kalma nedenlerini sorgulamıştır (Yüziyev vd. 1985: 334).

1905 yılından sonra Rusya'da bir dönem devam eden özgürlük havası esnasında Rusya Türklerinin faaliyetleri içerisinde Fatih Kerimî de aktif olarak yer alır. Rus İhtilali ile ortaya çıkan özgürlük havası Rusya Müslümanlarının gelişmesine büyük imkânlar sağlamış, uzun zamandan beri gizli bir şekilde oluşmaya başlayan hürriyet fikri edebî, içtimâî ve siyasî faaliyetlerin hızlanmasına yol açmıştır (Akpınar 1999). Özellikle Ceditçiler adı verilen yenilik taraftarları, başta eğitim olmak üzere basın, edebiyat ve fikir hayatında çok önemli gelişmelere öncülük etmişlerdir. Tatar modernleşmesinde önemli bir yere sahip olan Fatih Kerimî, Kazan Türkleri başta olmak üzere Rusya Müslümanlarına en çok hizmet eden şahsiyetlerden biridir. 1905'te Rus İhtilali'nin ardından ruhsat alan Kerimî, Remiyev kardeşlerin sermaye desteğiyle 21 Şubat 1906'dan itibaren *Vakit* gazetesini çıkarmaya başlar. 1917 yılına kadar 11 yılda 2309 adet basılan *Vakit* gazetesinde redaktörlük ve başyazarlık yapan Kerimî, 1907 yılında Orenburg'ta açılan Etnografya Müzesi'nin Şark kısmının düzenlenmesinde görev almıştır. 1906'da II. Devlet Duması milletvekili seçimlerinde delege olmuştur.

³ Yazarn Avrupa'daki izlenimlerine dair tespitleri dikkat çekmektedir: "Bu yerleri bizzat gelip görmek, hal ve maişetlerini öğrenip, ilim ve kültürlerinden, sanat ve sanayilerinden pay almak, dört bin senelik tarihi olan eski eserleri ve üç milyon ciltlik kitabı ihtiva eden kütüphaneleri ile bütün Avrupa'nın ilerici fikirlerini etkileyen Volter, Viktor Hugo, Jan Jak Russo gibi büyük düşünürlerinin heykellerini ve kabirlerini görmek, elbette arzu edilecek şeylerdir. Zamanı boşa harcamayarak, bu fırsatı değerlendirerek geleceğimiz olan memleketlerin ilmî durumları, yaşayışları hakkında mümkün mertebe fazla bilgi sahibi olmak için kendi kendime söz verdim." (Kerimî, 1902)

Duma'ya seçilen Zakir Remiyev'in vekili olmuş ve Müslüman mebuslarının danışmanlığı görevini yürütmüştür. Daha sonra Petersburg'a giderek Müslüman İttifakı Merkez Komitesine seçilmiştir. Bu esnada *Vakit* gazetesinde keskin bir üslupla yazdığı siyasî makalelerle halkı bilinçlendirmeyi sürdürmüştür. *Vakit* gazetesi şekil bakımından devrinin en modern gazeteleri düzeyinde olup Rusya Türkleri arasında en çok okunan ve itimat edilen bir yayın organı olmuştur. *Vakit* gazetesi ve *Şura* dergisinde yayımladığı Balkan savaşlarının gidişatıyla ilgili yazıları daha sonra *İstanbul Mektupları* adıyla toplanarak neşredilmiştir. Kerimî, 1 Kasım 1917 tarihinde itibaren "Yaşa Vakit" adlı bir gazete çıkaramaya başlar. Ardından Orenburg'ta neşredilen "İşçiler Dönyası", "Yul", "Saban" gazetelerinden yazıları yayımlanır. 2 Nisan 1919 "İşçiler Dönyası" gazetesinde "Kart İşçi" imzasıyla kaleme aldığı makalesi önemlidir (Gökçek 2001: XI, XII; Gaynullin 2000: 209, 210). *Vakit* gazetesi sadece Tatarlar arasında değil aynı zamanda Başkurt, Özbek, Kazak halkları arasında da en çok okunan, ilerici fikirli bir yayın organı olmuştur (Sabitov 2000: 194).

1917 Ekim Devriminden önce *Vakit* gazetesinden ayrılmıştır. Orenburg'ta bulunduğu sıralarda bölgede yerleşen Sovyet yönetimiyle başlangıçta bir sorun yaşamamıştır. 1925'te Moskova'ya gitmiş ve Sovyetler Birliği Halklarının Merkez Neşriyatında çalışmıştır. Sovyet matbuatında çeşitli yazılar kaleme almış, Doğu Üniversitesinde ders vermiştir. Fatih Kerimî, İsmail Gaspıralı'nın ideallerini benimsemiş bir Tatar aydını olarak söz konusu eğitim faaliyetlerinin içinde yer almıştır. 1925 yılının Ocak ayından itibaren Moskova'da yaşayan Kerimî *Nerimanov İsimindeğİ Köncüğüş Üniversitesi'nde* Türk dili dersi vermiştir (Özkan 1997; Gaynullin 2000: 211).

Stalin döneminde İdil-Ural bölgesindeki pek çok Tatar aydını, din adamları ve saygın kişiler takibata maruz kalmış ve ölüme mahkûm edilmiştir (Özkan 1997). Bu aydınlarından biri olan Kerimî kanunsuz bir şekilde 4 Ağustos 1937'de 67 yaşındayken tutuklanmış, 27 Eylül 1937'de öldürülmüştür (Yüziyev vd. 1985: 350; Şeref 2000: 111).

Kerimî'nin *Komedyâ* (1894), *Hüsid Baba* (1895), *Salih Babaynın Üylenüvi* (Orenburg 1901), *Şakirt ile Student* (1899) başlıklarını taşıyan 4 hikayesi, *Avrupa Seyahatnamesi* (1902), *Kırım'a Seyahat* (1904), *İstanbul Mektupları* (1913), *Orenburg Seyahatnamesi* adlı 4 seyahatnamesi, *Muallim ve Mürebbiyelere Rehnâme I* (Kazan 1901), *Muallim ve Mürebbiyelere Rehnâme II* (Kazan 1901), *Muhtasar Târih-i İslâm* (Kazan 1901) vb. 11 İlmî eseri bulunmaktadır. Ayrıca Kerimî *Şura* Dergisinin yanı sıra tüm Türk boyları arasında önemli bir yayın organı olan *Vakit* gazetesini neşretmiştir (Yüziyev vd. 1985: Çakmak 2014: 15,16,17.18; Gökçek 2001; Özkan 2006; Uslu 2004).

2. KERİMÎ'NİN MİRZA KIZI FATIYMA, ŞAKIRT İLE STUDENT VE NURETDİN HOCA ADLI ESERLERİ

Yazarın *Mirza Kızı Fatıyma* adlı eseri 1901 yılında kaleme alınmış romantik bir aşk hikâyesidir. İnsana atfedilen değerlerin soy sop ile ölçülemeyeceğinin anlatıldığı eserde asıl önemli olanın çalışkanlık, dürüstlük gibi değerlerin olduğu vurgulanmaktadır (Gaynullin 2000: 200). Kerimî, sosyal eşitsizliğin hâkim olduğu toplumda asilzade ailelere mensup mirzalar ile temiz, saf kalpli insanlar arasındaki sınıfsal uçurumu Fatıyma ve Mustafa karakterleri üzerinden tasvir etmiştir.

Hikâyenin kadın kahramanı Fatıyma Rusça öğrenim görmüş ve iyi eğitim almış bir kızdır. Soy sop ile övünmenin yanlış bir davranış olduğunu savunan Fatıyma tüm kalbiyle mütevazı bahçıvan Mustafa'yı sever ve sadece onu düşünür. Anne ve babasının bu evliliğe razı olmayacağını düşünerek, kaygılanır, çok üzülür. Fatıyma, Mustafa'nın sahip olduğu bahçeye her gittiğinde bu yiğidin kendisine gösterdiği ilgiden çok memnun kalır. Ancak yiğide sevgisini belli etmez. Mustafa da Fatıyma'ya güzel, mülayim ve akıllı bir kız olduğu için âşık olmuştur. Fakat tahsilli bir mirza kızı olmasından ötürü bu kıza gönlünü açmaya çekinir. Fatıyma'yı tanınmış bir asilzâdenin oğluna isterler. Fatıyma'nın babası buna çok memnun olur. Kız, Mustafa'yı sevdiğini ve ondan başka hiç kimseye varmayacağını söyler. Ancak babası Fatıyma'nın ailesini lekelediğini düşünür. Kızının gönlünün kime ait olduğunu hiçbir şekilde dikkate almaz. Zenginliği ve asilzadeliliği ile övünen Mirza Gabelgery de Fatıyma'nın Mustafa gibi fakir bir bahçıvanla hayat sürmesinin mümkün olamayacağını düşünür. Bu nedenle Fatıyma'nın başka bir gençle evlenmesini ister. Mirza Gabelgery kızını razı edemeyince bu defa Mustafa'dan öç alma yoluna gider. Mustafa'ya çok şiddetli bir şekilde işkence yapar, onu öldüreceğini söyler. Böyle zor bir durumda iki âşık Fatıyma'nın hocasının da yardımlarıyla doğdukları memleketi bırakıp giderler. Nihayet Fatıyma ve Mustafa birtakım zorluklardan sonra kendi memleketlerine dönerler ve mutlu mesut bir hayat kurarlar.

1898 yılında Petersburg sansüründen ruhsat alındıktan sonra, 1899 yılında Kazanda neşredilen *Şakirt İle Student*⁴ hikâyesi kadimci anlayışla mücadeleyi ele alan önemli bir eserdir. Hikâyede usul-i kadim ile usul-i cedid, eski-yeni, mektep-medrese tartışması üzerinde durulmuştur. Gericî düşüncelere sahip Tatar mollaların, işanların ve müridlerin çirkin kılık kıyafetleri, cahillikleri ve her fırsatta ortaya koydukları görgüsüzlükleri yazar tarafından acı bir ironiyle tasvir edilmektedir (Gaynullin 2000: 197; Yüziyev vd. 1985: 337).

Şakirt İle Student⁵ hikâyesinde Pişkadem ve Hazret karakterleri toplum içindeki olumsuz din adamı örnekleridir. Yenilik karşıtlığı, toplumun okuyup

⁴ *Bir Şakirt ile Bir Student* (Yüziyev vd. 1985: 337).

⁵ Fatih Kerimî Şakirt ile Student romanının önsözünde şöyle der: "Bu risale birinci defa basılıp çıktığında halkımız sevmedi. Çok sert yazmış, ibriğe, cübbeye gülüyor, ulemaya dil uzatıp, şeriati hafife alıyor dediler. Yazan kişi kâfirdir dediler, mübtedi dediler. Çünkü din kendi ellerinde olduğundan, insana ne isteseler

aydınlanmasının Kuran'da yer almaması, dil öğrenmenin gereksizliği, usul-i cedit yerine usul-i kadim tarzında eğitim-öğretim yapılmasının gerekliliği, ana dilinden ziyade yabancı dillerin öğrenilmesinin öncelikli olması gerektiği gibi çok sayıda tema ele alınmıştır. Eserde ayrıca Başkurt ve Tatar halklarının çeşitli bakımlardan karşılaştırılmasına yer verilmiştir.

Hikâyedeki olumsuz şahıslar hikâyenin başında şöyle eleştirilir:

"...İki Tatar geldi. İkisinin bir ellerinde büyük kilimlere sarılmış, ipe bağlanmış ve üstlerine birer ibrik taktıkları eşyaları vardı. Diğer ellerinde ise kalay çaydanlıkları bulunuyordu. Birinin başında çok kirli bir kasket, etekleri pek yağlanmış ve rengi kaçmış yeşil kaftan vardı. Diğerinin başında dar, üstü geniş beyaz bir sarık, üzerinde de pek geniş paltolu ak cilen vardı. Lakin ak cilenin göğüs kısmındaki birkaç kara leke çok uzaktan bile açık seçik görülyordu." (ŞİS, 61)

Şakirt ile Student hikâyesinde Tatar toplumunda görülen şeyhler ile müritlerin faydasız ve boş lakırdılarla ömür geçirdiklerinden bahsedilirken, Rus kadınların vapurda seyahat ederlerken bile kitap okudukları ve faydalı ilimlerle meşgul oldukları vurgulanmaktadır. Eserde Tatar mollalar ile Ruslar arasındaki kültür farkı sıklıkla dile getirilmiştir. Yazar Tatar gençlerin gaflet uykusundan uyanmaya ve Rus okullarında okuyan öğrencileri örnek almaya çağırıyor (Gaynullin 2000: 197; Yüziyev vd. 1985: 338).

Nuretdin Hoca hikâyesinde olaylar Ufa yakınlarındaki bir Başkurt köyünde geçmektedir. Nuretdin Hoca, her yıl bahar aylarında ailesiyle bu köye gelip tatil yapan Gaynetdinov'un kızına âşık olur ve onunla evlenmek için türlü hayaller kurar. Nuretdin Hoca eğitim-öğretim metodu olarak usul-i kadim tarafındadır. Buna karşılık sevdiği kızın babası Gaynetdinov ise usul-i cedit metodunu benimsemiş bir aydındır. Nuretdin Hoca her şeye rağmen aşkı için gerekirse usul-i cedit tarafına geçmeyi bile göze almıştır⁶.

yaparlar! Lakin zaman geçtikçe fikirler de değişti. Sadece Müslümanlar değil, halka dağıtmak için bazı Bölge Yöneticileri de bu risaleyi istiyorlar. Bu yüzden ikinci kez bastırma ihtiyacı oldu. Şunu da belirteyim ki: Ben dinle alay etmiyorum, dine hürmet ediyorum. Belki dini, ibrik ile yağlı cübbeden ibaret görenlere gülüyorum. Dini tutuyorum diyerek dini maskara edenlere gülüyorum. İbrikle çapanı da gülüyorum. Ben Müslüman kardeşlerimizin faydasız ve yersiz taassuptan, ahmaklık ve nâdânlıktan ve eskiden kalma bazı Mecusilik adetlerinden kurtulup az da olsa ilim ve mağrifet, hüner ve sanat kazanıp açık fikirli ve çağdaş olmalarını ve sevgili vatanımız olan Rusya'nın fedakâr hadimi, halis ve sadık oğlu yani medeni bir Rusya Müslümanı olup yaşamalarını diliyorum ve bu fikre hizmet etmek amacıyla yazıyorum." F.K. (Fatih Kerimî)

⁶ "Nuretdin Hoca'nın usul-i cedideye muhabbet besleyecek niyeti yok. Nuretdin Hoca'yı usul-i cedide tarafına döndürecek bir şey varsa o da Gaynetdinov'un hatırı, rızası ve daha doğrusunu söylemek gerekirse kızı Fatıyma'ya olan sevgi ve muhabbetidir." (ŞİS, 106)

3. KERİMÎ'NİN SEÇME ESERLERİNDE ELE ALINAN SOSYAL TEMALAR

Sınıf Farklılıkları

Kerimî'nin eserlerinde ele alınan sosyal temaların başında toplumsal sınıf farklılıkları gelmektedir. Kerimî, hemen her hikâyesinde mirzaların temsil ettiği asilzadeler ile sıradan halk arasındaki uçurumu en ağır şekilde eleştirmiş, tüm insanların eşit olması gerektiği ilkesini savunmuştur.

"Malumdur ki halkımız arasında mirza veya asilzade olarak adlandırılan bir sınıf vardır. Eski zamanlarda bunlar mirzalığın çok büyük bir derece ve şeref olduğunu düşünerek, sıradan halkı, yani mirza olmayan insanları hayvan derecesinde küçük görerek onlara selam vermeye bile utanırlardı." (MKF,15)

"Böyle olsa da Mustafa'ya hiçbir zaman iltifat etmezlerdi. Çünkü Mustafa köylü çocuğu idi. Mirza soyundan olmayan birine niye tenezzül edip iltifat etsinler?" (MKF,16)

İki sınıf arasındaki sosyal farklılık evlilik müessesesinin kuruluşunda da ortaya çıkmaktadır. Mirza aileleri eğitilmiş ve modern görülmekte, sıradan halk ise cahil, görgüsüz, kaba ve eğitimsiz olarak kabul edilmektedir.

"Mirzalar medeni ve eğitilmiş oldukları için istemedikleri birine kızlarını vermezler. Cahil halk ise kızlarını ana babasının beğendikleri kişiyle evlendirirler." (MKF, 26)

Kadınların Tahsil Hayatları

Kadınların eğitim durumu Kerimî'nin üzerinde en çok durduğu temalardan biridir. Yazar bir yandan toplumun Batı medeniyeti karşısında geri kalmışlığını eleştirirken, diğer yandan kadınların okuma-yazma öğrenmelerini ve eğitim almalarını sonuna kadar savunmuştur. Bir Rus kadınının ne kadar eğitim alma hakkı var ise Müslüman Türk kadınının da aynı ölçüde eğitim alma hakkına sahip olması gerektiğini benimsemiştir. Mirza Kızı Fatıma hikâyesinde *Fatıma Hanım* iyi derecede Rusça bilen, tahsilli, iki dil bilen eğitilmiş bir kadın tipidir.

"Bizim Fatıma Hanım hem Türkçe hem de Rusça öğrenmiş olup her iki dilde yazmayı bilse de, kendi elleriyle mektup yazarak sevgilisi Mustafa'ya göndermeye hiçbir şekilde tenezzül edemedi." (MKF, 19)

"Mekteplerde talim ve terbiye görenek zihinlerini ve düşüncelerini açtıkları için iffet ve ismetin değerini, kendilerini kontrol etmeyi çok iyi bilirler." (MKF, 17)

Eserde kızların okuma-yazma öğrenmelerinin erkeklerle görüşmelerine bir kapı aralayacağı gibi yanlış düşünceler sıklıkla ifade edilmektedir. Kızların tahsil almaları bir yana onların evden dışarı çıkmaları bile sakıncalı görülmekte, kadınlar sosyal hayatın her alanından soyutlanmaktadır.

"Kızlara yazmayı öğretmenin bir faydası yoktur, çünkü yazı yazmayı öğrenirlerse genç delikanlılara mektup yazmaya başlarlar deseler de, bana göre, kadınları ve genç kızları

ahlaksız ve cahil kocakarılarla çok fazla görüşürmenin hiçbir faydası yoktur. Genç kadın kızların kalplerini bozup her türlü fitne fesada sebep olan çoğu zaman ihtiyar kocakarılar olmuştur. Bunlarda hile ve aldatma çoktur her şeyin bir yolunu bulup ona uygun fetva verirler... Irz ve namusundan ayrılarak hayatı zehirler, ömürlerinin en şerefli zamanlarını birtakım sefaletlerde geçiren biçarelerin çoğu bunun gibi dindar kadınlar yüzünden bataklığa düşmüşlerdir.” (MKF, 18, 19)

Kadınların Giyim Kuşamları

Türk ve Kıımlı kadınların saçlarını siyah ve kızıl renge boyadıklarından bahsedilen bu bölümde özellikle Tatar kadınlarının inci gibi beyaz olması gereken dişlerinin bakımsızlığı eleştirilmektedir.

“Malumdur ki, kadınlar her yerde, kendi âdetlerine göre süslenirler. Mesela Avrupa kadınları yüzlerine pudra sürerler. Tatar kadınları inci gibi beyaz dişlerini siyaha boyarlar. Kulaklarını deldirip halka takarlar. Afrika'nın bazı kabilelerinde kadınlar üst dudaklarını veya burunlarının bir kenarını deldirip, halka takarlar. Türk ve Kıım kadınları saçlarını karaya veya kızıl kımaya boyarlar.” (MKF, 33)

Rus kadınların Avrupai bir giyim tarzına sahip olduğu vurgulanırken, Müslüman kadınların bu konudaki özensizliği üzerinde durulmuştur.

“Üzerlerine güzel elbiseler giymiş birkaç Rus hatunu vapurda yer bulmak için yazıhanenin köprüsünden giriyorlardı. Eşyalarını hizmetçilere taşıyorlar, kendileri ise arkadan geliyordu. İşte, onların arkasından bir iki Tatar geldi. İkisinin de ellerinde büyük kilimlere sarılmış, ipe bağlanmış ve üstlerine birer ibrik taktıkları eşyaları vardı. Diğer ellerinde ise kalay çaydanlıkları bulunuyordu. Birinin başında çok kirlenmiş bir kasket, üstünde etekleri pek yağlanmış ve rengi kaçmış yeşil kaftan; diğerinin başında dar, üstü geniş beyaz bir sarık, üzerinde de pek geniş paltolu ak cilen⁷ vardı. Lakin ak cilenin göğüs kısmındaki birkaç kara leke çok uzaktan bile açık seçik görünüyordu.” (ŞİS, 61)

Müslüman mirzaların eş ve kızlarının diğer kadınlardan farklı olarak giyim kuşamlarında kapanmayı ön planda tutmayarak daha rahat elbiseleri tercih ettikleri ifade edilmektedir.

“Müslüman mirzalarının eşleri ve kızları sıradan halkın içindeki kadınlar gibi şal ve çapanlarla fazla kapanmadan dışarıda rahat bir şekilde yürürler.” (MKF, 17)

Cahil Din Adamları

Din adamlarının halkı dini konularda aydınlatmak yerine dünyanın düz mü yuvarlak mı olduğu veya dünyanın güneş etrafında dönüp dönmediği gibi faydasız ve boş meselelerle vakit geçirdikleri üzerinde durulmaktadır.

⁷ cilen: İçine pamuk koyulmamış paltoya benzer eski milli üst giyimi, kıyafet (TTAS III: 773)

"Şimdi bunun gibi faydasız konularla vakit kaybetme ve ömür çürütme sırası bize geldi. Dünya düz mü yoksa yuvarlak mı? Güneş, dünyanın etrafında mı dönüyor yoksa dünya mı güneş etrafında dönüyor? Zamana dayalı olay ile hadis mi? Yoksa ferdi olaya dayalı hadis mi? Müslümanlar için başlık⁸ ve şapka giymek faydalı mı yoksa değil mi? Kızların okuma yazma öğrenmesi faydalı mı değil mi?" (NH, 97)

"Çünkü kitapta anlatıldığına göre: İstanbul'un mekteplerinden başlayıp ulema, şeyhler, şeyhü'l-islama varana kadar hepsi dinsiz ve kafir imiş!.. Çünkü usul-i cedideyi kabul etmişler!.. Rusya'da yüzlerce şakirt toplayıp, dini bilgilerle ilgili senelerce ders veren müderrisler, ehl-i İslam'ın çocuklarına din ve iman öğretmek maksadıyla kendi paralarıyla mektep ve medreseler yaptırıp, mollaların çocuklarını eğitmek için koşuşturmalarına rağmen yine de kâfir olma korkusu taşıyorlarmış..." (NH, 104)

"İşte bizim yirmi yıl okumuş pişkademlerimizin durumu bu. Onların sahip olduğu ilimlerin dünya ve ahiret hayatına ne faydası var? Bende bir saat boşa zaman harcayarak bunları dinledim ve ne elde ettim? Böyle safsatalarla ömür çürütüp dünya ve ahiret hayatı için faydalı ilimleri öğrenmediğimizden ötürü milletimizin haline çok üzuldüm." (ŞİS, 63-64)

Din adamlarının kılık kıyafetleri toplum tarafından hoş karşılanmamakta ve tenkit edilmektedir:

"Böyle yerlerde bu kıyafetlerle yürüyüp, Müslümanlığı maskara ettikleri için kendilerine de kızasım geldi." (ŞİS, 67)

Din adamları bilgi düzeyi bakımından yaşadıkları toplumun gerçeklerine oldukça uzaktırlar. Şakirt ile Student hikâyesinde Pişkadem adlı din görevlisi Farsça ve Arapça dahi bilmemekte, kendisine sorulan hiçbir soruya cevap verememektedir. Hikâyede öğrenci ile derviş arasında geçen diyaloglar ayrıca önem taşımaktadır. Görünüyor ki eski usul Tatar medreselerinde on beş yirmi yıl okumuş Tatar gençleri kendi halkının tarihini ve kültürünü bilmemektedirler.

"Hazret geyveyi(?) ile Pişkadem Gelenbevî ile Âfâku'l-Mübîn'i, Kazıy'ın Haşiyet-i Zehri'ni, İsbât-ı Vâcib adlı kitabını uzun yıllar mütalaa etmişlerdi. Fars diliyle yazılan Şerh-i Abdullah'ı ve Arapçanın kelime bilgisini, cümle bilgisini öğreten Tasrif, Kafiye, Şerh-i Minla, Abdilgafur, Gıysam'ı kim bilir, kaç yıl okumuş; hatta Kafiye'nin anlamını da ezberlemişlerdi. Ve şimdi de karşılardaki yüzlerce öğrenciyi toplayarak yine bu kitaplardan ders veriyorlardı. Ama Rus'un iki kelimedden ibaret Arapçasına cevap veremediler. Cevap verememek şöyle dursun ne dediğini bile anlayamadılar." (ŞİS, 70)

"Ulemamız Rus'un kim olduğunu yine anlamadı. 'Oryantalist' Rus'un ismi mi oluyor? Belki bunların ismidir. Öyleyse, isminin sonunda bir uo ya da iç olurdu. Tek söz etmeden Rus'un gözüne baktılar. Rus'da 'oryantalist' kelimesini anlamadıklarını fark etti." (ŞİS,72)

⁸ İşlepe: kenarlı başlık, şapka (TTAS III: 595).

Piškadem ve Hazret yıllarca medrese tahsili almalarına rağmen görüntü, ahlak ve konuşmaları bakımından eleştirilmektedir.

“Bize, asıl gerekli olan hadisten, tefsirden, Kuran’ın manasından esaslı bir şey öğrenmemişler. Hadis tefsir edildiğinde konudan uzaklaşıp mantık veya nahiv ilmine girerek kendi aralarında tartışıyorlar. Fıkıhtan bir şey sorsan, Câmî’u’r-rumûz’u⁹ açıp bakmadan cevap veremiyorlar... Bir studentin, bir ak cilenlinin yüzüne baktım. Studentin vücudu iri, yanakları al al, gözleri nurlu ve âdeta ateş saçıyordu. Kendisi keyifli, terbiyeli ve ahlaklı. Sohbeti, muhabbeti tatlı, ne kadar konuşsan da sohbet etsen de sinirlenme ihtimali yok. Sohbeti samimi, insanı sıkımsıyor. Ağzından ne kısca ibret alınacak bir söz söylüyor. Bizimkilerin vücutları zayıf, üzerinden et ve yağ gitmiş, sadece kuru kemikleri kalmış. Gece gündüz uyumadan şerhler, haşiyeler, “var yok sözleri”yle yaşlanmış gözlerinde nur kalmamış. Yüzleri sararmış. Bağırarak tartışmaktan ciğerleri mahvolmuş, köh köh öksürüyorlar. Ahlaktan ve edebi konuşmadan hiç haberleri yok.” (ŞİS, 74, 75)

Olumsuz bir din adamı örneği olan Piškadem bilimsel gelişmelerin karşısında yer almakta, ilim ve tıp öğretren okulları eleştirmektedir.

“Student, Piškadem’e:

–Pek güzel, böyle mekteplerin varlığından haberiniz yokmuş, tıbbiye mekteplerinin varlığını da mı duymadınız? Tıp mektebi, Tatarların en çok yaşadığı Kazan’da da var. O mekteplerde sizin Tatarlardan hiç öğrenci yok. Varsa da yok denecek kadar az. Hâlbuki Peygamber: “Tıp ilmini din ilimlerinden daha önde bilmek gerekli¹⁰” – diyerek, tıp ilmini ibadet ilminden evvel söylemiş, – dedi. Buna karşılık Piškadem, studente şöyle cevap verdi:

–Ne de olsa bizim böyle ilimleri okuyarak birbirimizi engellemeye vaktimiz yok. Çünkü şeriatimizi okuyup öğrenmeye çok zaman gerek.” (ŞİS, 77)

Dünyaca tanınmış ve kabul görmüş bilim adamları ve yazarların medrese tahsili alan bir şakirt tarafından bilinmemesi dönemin eğitim anlayışındaki çarpıklık ve eksiklikleri ortaya koymaktadır.

“Müslüman filozoflardan bütün âlemde meşhur olan İbn-i Rüşd’ün, Fahri Razi’nin, İbn-i Sina’nın felsefeleri hakkında konu açtım. Onlardan da haberi yoktu. Son zamanların Jean-Jacques Rousseau, Victor Hugo, Voltaire, Schopenhauer, Darwin, Kant, Descartes, Tolstoy gibi filozoflarını sormaya gerek görmedim.” (ŞİS, 80)

Dönemin en önemli tartışma noktalarından bir olan usul-i cedit ile usul-i kadim tartışmasında devrin din adamlarının yeni usulle yapılan eğitime karşı aldıkları menfi tavır Kazanlı meşhur bir İşan tarafından dile getirilmektedir. Ayrıca yazar eserde

⁹Câmî’u’r-rumûz adlı eser Sadrüşşerîa’nın Vikâye’yi ihtisar ettiği en-Nukâye adlı eserine Kuhistânî’nin yazdığı şerhtir. Eser Özbek sultanı Ubeydullah Han’a ithaf edilmiştir. bk. Ahmet Yaman, “Kuhistânî”, Türkiye Diyanet Vakıf İslam Ansiklopedisi, Ankara 2002, C. XXVI, s. 348.

¹⁰ El gylmi, gylman, el evveli gylmil- ebdan sümme gylmil- edyan

dinin okumaya engel olmadığını, bilakis ilim öğrenmeye teşvik ettiğini vurgulamaktadır.

“Çocuklarınızı yeni usul ile okutmanıza asla müsaade etmiyorum. Kim çocuğunu usuli cedit ile okutursa ona beddua ederim, çünkü o usul-ı ceditçiler, her şeyi Tatarca'ya tercüme edip kendi dilimize tercüman oluyorlarmış. Onlar, zamanla Kuran'ı da tercüme ederler! Sonra, Kuran'ı herkes okuyup anlamaya başlarsa, ona hiç kimsenin saygısı kalmaz... Müslümanca ve Rusça okumanın gerekliliğinden söz açıldığında: Dedelerimiz zamanında nasıl yaşanırsa biz de yaşamalıyız başka türlü bidattır' diyerek cahil halkı azdıran kişilerimiz pek çoktur. Bunda halkın bir kabahati yok. Ancak onlar cahil. Azıcık eğitim almış biri, onlara şeriat böyle emrediyor, deyince ne söylese inanıyorlar. Asıl kendileri şeriatın ne olduğunu ve aslımı bilmiyorlar. İnan Hazret'in sözünü, haşa! Kuran sözü gibi tutmaya çalışıyorlar. Hâlbuki işanlar arasında kimler yok ki.” (ŞİS, 81)

“Hâlbuki hakikat bunun tamamen aksidir. Doğru fikirli Müslüman âlimlerin ve ulemanın araştırmalarına göre, tüm Müslümanların cahil, fakir, hünersiz, marifetsiz kalıp gündün güne geri kalmalarının tek sebebi, şeriatın esaslarını iyi anlayamamaları ve cahil dini önderler tarafından din hükümlerinin suistamele uğratılmış olmasıdır. İslamiyet'in terakki ve medeniyete engel olmadığı şundan da biliniyor ki, İslamiyet ortaya çıktığı ilk devirlerde bu dini kabul etmiş, Araplar, gelişme ve ilerlemede çok ileri gittiler.” (ŞİS, 82)

“Ulemâların bazıları 'Müslümanlar için okumak gerekir mi? Gerekmez mi? Bilmeye gerek var mı? Yok mu?' diyerek birtakım boş kitaplar yazarak cahil halkın zihinlerini karıştırıyorlar. Herkesin bildiği bir meseledir ki: Şeriatimiz okumayı, öğrenmeyi emrediyor.” (ŞİS, 90)

Din adamları sadece eğitime değil, yeni açılacak okullara da karşı çıkmaktadırlar. Orta mekteplerin yanında üniversitelerin açılması gerektiği fikrine şiddetle muhalefet eden şeyhler, buralarda tahsil görenlerin işsiz kalacakları gibi yanlış bir fikri savunmaktadır.

“Bizim işe yarayan orta mekteplerimiz bile yok, üniversite neyimize gerekli? Biz üniversite açsak orada kim okuyacak? Bizde kendi dilimizde doğru dürüst okuma yazmayı bilenlerin sayısı çok azdır” “Hayır, hayır bize üniversite gerekmez, oradan çıkan kişiler demiryolunda ve vapurlarda ibriksiz yürümeye başlıyorlar. Elhamdülillah biz kendimiz Minzele'ye ve İbrit'e vardığımızda ibriği yanımızdan ayırmıyoruz.” (NH, 95)

Köylü çocukların cahil kalmasından mutaassıp, basiretsiz, ileri görüşten yoksun müderrisler sorumlu tutulmaktadır. Bu cahil din adamları okullarda okutulması gereken dersleri öğrencilere düzenli bir şekilde aktarmamakla suçlanmaktadır.

“Hâlbuki mektep ve medreselerimizin çoğunda mujik çocukları ömürlerinin ikişer üçer yılını İman içiği¹¹ ve Heftiyek gibi hiç anlaşılmayan, faydasız ve sadece lafta kalan şeylerle geçirirler. Ondan sonra molla ile müderrisin bulunmadığı mujik çocuklarının, hiçbir faydası olmayan Arap dilinin sarf ve nahvi ile dördür beşer sene zamanlarını boşa

¹¹icik: 1. Hece. 2. Eski usulle okumada Arapça harflerin hecelere ayrılması ve hareketlere uygun olarak söylenmesi (TTAS I: 445).

geçirirler. Biçare çocuk, on yıl medresede yatıp, kendi diliyle okuma yazmayı bile öğrenemez. Hesap, kısas-ı enbiya, tarih ve coğrafyayı da öğrenemez.” (NH, 116)

Dini Kötüye Kullanma

Din adamlarının insanlara para karşılığı dua ettiklerinin anlatıldığı bu bölümde başlangıçta insanların yüzüne bakmayan Hazret'in parayı görünce gözlerinin parladığı ve dua etmeye başladığı ağır bir ironiyle eleştirilmektedir.

“Aklıma bir fikir geldi. Çabucak paltomu çıkarıp içinden biraz para aldım. O anda Hazret'in eli kımıldamaya başladı. Ben para tutan elimi Hazret'e doğru uzatınca Hazret'in eli de bana doğru uzandı. Çünkü Hazret'in uğurlu elleri bu konuda çok maharetlidir.” (ŞİS, 65)

Dünyanın geçiciliği ve çalışmanın gereksizliğinin anlatıldığı bu bölümde din adamlarının tek geçim kaynağı olarak cahil halktan topladıkları zekât ve fitreler gösterilmektedir.

“Dünya'ya kendinizi kaptırmayın, Dünya geçicidir, Dünyanın peşinden koşmak iyi değildir, kanaat etmek gerekir. Fakat böyle olduğu halde sadaka ve fitreleriniz ile zekât ve öşürlerinizi bize veriniz.” (NH, 101)

İnsanın kendi ana dili dururken eğitim öğretime yabancı bir dille başlamanın zararı ve yanlışlığı üzerinde durulmuştur.

“Medreselerinizde önce kendi öz dilinizin kelime bilgisini, cümle bilgisini okumaya başlıyormuşsunuz. Dünyada bunun kadar büyük bir hata yoktur. Kendi dilinizin kelime bilgisini, cümle yapısını kurallarını bilmeyen bir kişiye başka bir yabancı dilin kelime ve cümle yapısını öğretmek taştan su çıkarmaya çalışmak gibi bir tür ahmaklıktır. Siz önce güzelce kendi dilinizin kelime bilgisini, cümle bilgisini ve kurallarını okuyunuz, ondan sonra yeni usulle iki üç yılda Arapçanın kelime ve cümle bilgisini uygulayarak, Arap dilinin edebiyatını tamamen öğrenirseniz, Arapçadan istediğiniz kitabı inceler ve anlarız.” (ŞİS, 78)

Tüm bunların yanında eserde farklı milletlerin varlığından, Müslümanların geçim kaynakları ve yaşam biçimlerinden de söz edilmektedir:

“Havası genellikle güzel ve latiftir. Kırım verimli topraklara sahiptir. Üzüm, elma, şeftali gibi meyvelerle tütün yetişmektedir. Yedi yüz bin nüfusa sahip halkın iki yüz bin kadarı Müslüman ve kalanları Alman, Yahudi, Rum ve Rus gibi çeşitli milletlerdir...” (MKF, 48)

“Köprünün her iki tarafında da tarak, kibrit, kayış, portmanto, limon, portakal satan Tatarlar ile süt, francala satan Ruslar ve Rus kızları oturuyor.” (ŞİS, 62)

Bilimin ve Dil Bilmenin Önemi

Reformist yazar Kerimî, hayatın her alanında yeniliklere ve bilime önem verilmesi gerektiğini savunmuştur. Eski, usul medreselerde eğitim alan Tatar gençleri kendi halkının tarihine ve kültürüne ait hiçbir şey öğrenmemektedirler (Yüziyev vd. 1985: 338). Şakirt ile Student adlı hikâyede Pişkadem ve Student arasında geçen diyaloglar iki karakterin şahsında bilime bakış açılarını yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir:

"Asıl konuya gelelim, Student, Pişkadem'e şöyle dedi:

–Bugün büyük şehirlerde sanat, hüner, ziraat, ticaret ve bahçevanlık mektepleri, liseler var. Bu mekteplerde hangi ilimler okutulduğunu ve okunan ilimlerden ne gibi faydalar sağlandığını ve o bilimleri niçin okuduklarınızı siz hiç araştırdınız mı?

Pişkadem, şöyle cevap verdi:

–Araştırmadım, onlarda şimdi dünya ilimleri okutuluyor.

Student:

–Siz şimdi nerede yaşıyorsunuz? Dünyada mı ahirette mi?

Pişkadem:

–Elbette, dünyada yaşıyoruz.

Student:

–Başka milletler, dünyada yaşadıkları için o ilimlere ihtiyaç duyuyor, siz nasıl ihtiyaç duymuyorsunuz? Ne de olsa siz de onlar gibi birisiniz. Size de yemek, içmek, giymek, yaşamak gerek. Şimdi dünya, ilim dünyasıdır. İlimsiz insan, kanatsız kuş gibidir." (ŞİS, 83)

"Türkçe yazılan kitapları mollalar anlamıyor. Arapça ve Farsçayı ise hiç bilmiyorlar. Matematikle en basit dört işlem meselelerini halletmek bile ellerinden gelmiyor. Geometri, cebir, fizik ve kimya bilmek şöyle dursun 'Bunları öğrenmek doğru değil, şeriate aykırı' diye cahil halkı yoldan çıkarıp cehalet ve taassuba sebep oluyorlar." (NH, 110)

İnsanın en önemli mezziyetlerinden birinin dil olduğunu vurgulayan yazar, insanın bu sayede farklı dillerde yazılan eserleri tercüme ederek bilgiye ulaşabileceğini ifade etmektedir.

Hazret geyveyi(?), Studente:

–Vaktini boşa harcayarak niçin o kadar dil öğrendin? İnsanın, kendi dilini bilmesi yetmez mi?- dedi. Student, şöyle cevap verdi:

–Bizim fikrimizce, insanın insanlığı nutuk ve karşılıklı konuşmayla mümkündür. Eğer insan, kendi maksadını diliyle anlatmasaydı, at, sığır gibi hayvanlardan farkı kalmazdı. O halde, insan bir dil bilse bir insan kabul edilir, üç dil bilirse üç insan kabul edilir. Çünkü üç dil bilen insan, üç kişinin göreceği işi yalnız başına görür. Her bir milletin kendine göre, bir medeniyeti, ilmi, marifeti var. Eğer başka dilleri bilenler olmasaydı, onları bizim Rus milletine kim tercüme ederdi? Onlardan nasıl haberdar olurlardı?

Hâlbuki dünyada ne kadar saygın millet varsa, o milletlerin önemli kitapları, Rusçaya tercüme edilmiş ve her gün de edilmektedir. Müslümanca dan da pek çok tercüme yapıldı. Mesela birisi sizin çok iyi bildiğiniz "Hidaye" kitabıdır. Bunu Rusça'ya tercüme ettiler. Peygamber: "İlim Çin'de dahi olsa gidip alınır."¹² – demiş. (ŞİS, 75, 76)

SONUÇ

Hayattan kopuk ve bilime hizmet etmeyen köhne medreselerin Tatar toplum hayatındaki yeri bilhassa 1905 Rus İhtilali'nin ardından çok sayıda esere konu edilmiştir. Zakir Hadi'nin "Megsum", "Yaņa Eşhabî Kehef" hikâyeleri, A. Tukay'ın "Medreseden Çıkan Şekirtler Ni Diyler" şiiri, M. Gafuri'nin "Hemitniñ Heyatı" adlı otobiyografik eserlerinde Tatar toplumunun ihtiyaçlarına cevap veremeyen kadim medreseler ele alınmıştır. 19. yüzyılın ortalarında ilk kuşak creditçiler içinde yer alan Kerimi hikâyelerinde eski-yeni, mektep-medrese zıtlığına yer vermiştir (Gaynullin 2000: 198-199). Ayrıca kadınların özgürlük problemi, sosyal hayattaki yeri ve geri kalmışlığı sıklıkla işlenen konular arasındadır. Söz konusu tema üzerinde çokça durulması Tatar toplumunda kadının iyi bir eğitim almasının zorunluluğuna işaret etmektedir.

Kırım'da usul-i cedid meşalesinin İsmail Bey Gaspıralı tarafından yakılmasından sonra Kazan Tatar halkı arasında bu idealin öncülerinden biri Fatih Kerimî olmuştur. Bu bağlamda özellikle din alanında başlayan modernleşme hareketleri sonraları tarih ve edebiyat sahasına sıçramıştır. Kerimî ceditleşme hareketinin Tatar toplumu arasında öncülerinden biri olmasının yanı sıra eserlerinde kaleme aldığı temalar vasıtasıyla halkın bilinçlenmesi adına en çok mücadele eden ediplerden biridir.

Kerimî eserlerinde özellikle eğitim-öğretim faaliyetlerinde usul-i cedid hareketinin tatbik edilmesi gerektiğini savunmuş, hikâyelerinde ele alınan temaların ağırlığını özellikle toplumda yaygın olarak görülen olumsuz din adamları oluşturmuştur. Okuma-yazmanın, tahsil görmenin karşısında yer alan bu din adamlarının toplumu nasıl yanlış yönlendirdiği sıklıkla vurgulanmıştır.

Yazar hayatı boyunca eğitim işleriyle meşgul olmuş ve tüm ömrünü tıpkı Gaspıralı gibi ilim meşalesini Türk toplulukları arasında yaymakla geçirmiştir. Onun bilime verdiği önemi belki de en iyi anlatan cümle yine kendisine aittir: "*İlimsiz insan, kanatsız kuş gibidir.*" F.K.

KISALTMALAR

bk.	bakınız
ŞİS.	Şakirt ile Student

¹² Elgıylmi malel mü'minin ehiziha inne ve ciddiha, etlibilgıylim velevü bissıyni

MKF.	Mirza Kızı Fatıyma
NH.	Nuretdin Hoca
vd.	ve diğerleri
Haz.	Hazırlayan
RTS.	<i>Russko-Turetskiy Slovar</i>
TTAS.	Tatar Tiliñiñ Añlatmalı Süzliğı

KAYNAKÇA

- AHMEDYANOV, R., GANIYEV, F. (1997), *Tatarca-Türkçe Sözlük*, Kazan: İnsan Neşriyatı.
- AHJUNCANOV, G.H., MAXMUTOVA, L.T., MÖXEMMEDİYEV, M.G., SABİROV, K.S., XANBİKİOVA, Ş.C., ZILAYEVA, R.A., ABDRAKMANOVA, G.G., ABDULLİN, İ.A., VAHİTOVA S.B., GANIYEV, L.R., GAZİZOVA, F.M., GAYNANOVA L.R., EXMETYANOV R.G., MİNGULOVA, G.H. *Tatar Tiliñiñ Añlatmalı Süzliğı*, cilt I (1977), cilt II (1979), cilt III (1981), Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- AKPINAR, Yavuz (2003), *İsmail Gaspıralı I (Roman ve Hikâyeleri)*, İstanbul: Ötüken.
- AKPINAR, Yavuz (2004), *İsmail Gaspıralı II (Fikrî Eserleri)*, İstanbul: Ötüken.
- AKPINAR, Yavuz (2001), "Gaspıralının Türk Diline Bakışı", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (12/1), 385-408.
- KERİMİ, Fatih (2016), *Mirza Kızı Fatıyma Seçme Eserler*, (Haz: C. ÇAKMAK), Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- ÇAKMAK, Cihan (2014), *Fatih Kerimî'nin Hiyal Mı? Hakikat Mi? ve Andan Bundan Eserleri Üzerinde Dil ve Üslup İncelemesi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2003), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- GAYNULLİN, M. (2000), *Fatıyh Kerimi, Fatih Kerimi, Şehisleribiz, (Raif Merdanov, Ramil Mişnullin, Söleyman Rehimov) (Fenni-Biografik Cıyıntık)*, Kazan: Ruhiyat Neşriyatı, 196-212.
- GÖKÇEK, Fazıl (1998), "Tatar Edibi Fatih Kerimî ve İstanbul Mektupları Adlı Eseri", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, sayı 5, 77-86.
- GÖKÇEK, Fazıl (1999), "Ahmet Mithat Efendi'den Fatih Kerimî'ye Mektuplar", *İlmi Araştırmalar*, S. 8, 315-323.
- KERİMİ, Fatih (1996), *Saylanma Eserler*, (Haz. M. Gaynetdinov), Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı.
- KERİMİ, Fatih (2001), *Avrupa Seyahatnamesi*, (Haz. Fazıl Gökçek), İstanbul: Çağrı Yayınları.
- KERİMİ, Fatih (2001), *İstanbul Mektupları*, (Haz. Fazıl Gökçek), İstanbul: Çağrı Yayınları
- KERİMİ, Fatih (2004), *Kırım'a Seyahat*, (Haz. Hayri Atas), İstanbul: IQ Yayınları.
- KERİMİ, Fatih (2016), *Mirza Kızı Fatıyma Seçme Eserler*, (Haz. C. ÇAKMAK), Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- ÖNER, Mustafa (2009), *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZKAN, Fatma (1992), "Abdullah Tukay'ın Halk Edebiyatı İle İlgili Görüş ve Düşünceleri", 16, 30-31, *Milli Folklor*.
- ÖZKAN, Fatma (1996), XX. Yüzyılda Tatar Şiiri, *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 531, 1044-1080.
- ÖZKAN, Fatma (1997), "Kazan Tatarları", *Yeni Türkiye, Özel Sayı 3*, 16, 1446-1451.

- ÖZKAN, Fatma (2006), "Fatih Kerimî'nin Türk Kadınına Bakışı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 101-108.
- RTS: *Russko-Turetskiy Slovar* (1996), (Ş.S. Aylarovu, A.S. Voskoboyu vd.), Moskova: Multilingual Yayınları.
- SABİTOV, Tefik (2000), *Fatıh Ağa Kerimov, Fatih Kerimi, Şehisleribiz, (Raif Merdanov, Ramil Mirnullin, Söleyman Rehimov) (Fenni-Biografik Cıymıtık)*, Kazan: Ruhiyat Neşriyatı, 193-195.
- SEGĐİ, G. (1926), *Tatar Edebiyatı Tarihi*, Kazan.
- ŞEREF, Zakire (2000), *Fatıh Kerimi, Fatih Kerimi, Şehisleribiz, (Raif Merdanov, Ramil Mirnullin, Söleyman Rehimov) (Fenni-Biografik Cıymıtık)*, Kazan: Ruhiyat Neşriyatı, 74-111.
- TAHİR, M. (1985), "Muhammed-Fatih Kerimi (1870-1937)", *Emel*, 149, 15-16.
- Tatar Edebiyatı Tarihi* (1985), (Red. Yuziyev, N. G., Abdullin Ya. G., Abilov, Ş. Ş., Axunov G. A., Gaynullin, M. H., Gızzetullin N.G. vd.), Altı Tomda, Tom II, XIX Yöz Tatar Edebiyatı, Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı.
- TÜRKÇE SÖZLÜK (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- USLU, Ayşen (2004). *Tatar Edebiyatında Modern Hikâye ve Roman (XIX. Yüzyıl Sonları XX. Yüzyıl Başları)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- YAMAN, Ahmet (2002), "Kuhistânî", *Türkiye Diyanet Vakıf İslam Ansiklopedisi*, Ankara, C. XXVI: 348.
- YÜZİYEV, N. G., ABDULLİN, YA. T., ABİDOV, Ş. Ş. (1985), *Tatar Edebiyatı Tarihi*, Cilt 2, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı